

ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА

УДК 821. 161

Г. М. КІСЛІЦЫНА

ЖЫЦЦЁВЫ СЦЭНАРЫЙ АСОБЫ Ё ПРОЗЕ ФРАНЦА СІЎКО

Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі

(Паступіў у рэдакцыю 07. 05. 2013)

Як сцвярджае сучасная псіхалогія, жыццёвы сцэнарый асобы пачынае пісацца за доўгі час да нараджэння чалавека – у марах і спадзяваннях нашых родных. «Дэміургамі» нашага лёсу становяцца такія жыццёвыя фактары, як паводзіны бацькоў, іх устаноўкі ў адносінах да дзіцяці, стасункі з ровеснікамі, асабісты вопыт. Не выключана, што вецер перамен можа кардынальна змяніць вектар чалавечага лёсу, але ўсё ж пераважнай большасці даводзіцца ісці шляхамі, вызначанымі па-за нашай воляй. Асабліва гэтая наканаванасць, зададзенасць адчуваецца ў лёсах жанчын, якія, нягледзячы на сваю эмансціпаванасць, застаюцца яшчэ больш інертнымі.

Цікавым пацвярджэннем тэорый псіхалагічнага сцэнарый з'яўляецца творчасць вядомага беларускага пісьменніка Франца Сіўко, які апошнім часам усё часцей выбірае ў якасці матэрыяльнай абалонкі для сваіх твораў такі складаны і рэдкі жанр, як прыпавесць.

Менавіта як прыпавесць пазначаны жанр аднаго з самых вядомых твораў Ф. Сіўко – «Удог». Гэтае аўтарскае вызначэнне выклікае патрэбу ва ўдакладненні. Па-першае, «Удог» – твор з выразным апавядальна-філасофскім зместам. Ён вельмі мала адпавядае вызначанаму жанру фармальна, асабліва калі праводзіць паралель з біблейскімі прыпавесцямі ці нават пазнейшымі беларускімі ўзорамі – ад Кірылы Тураўскага да Максіма Багдановіча. «Удог» – хутчэй невялікі па памеры раман, дзе апавядаецца трагічная гісторыя заняпаду панскай сям'і і людзей, звязаных з ёю лёсам. Твор складаецца з дзесяці глаў, прысвечаных падзеям, што ахопліваюць больш за паўтары сотні гадоў – з 1981 па 1998 г. Па-другое, разнароднай з'яўляецца сама апавядальная тканіна твора, які ўяўляе сабой злучэнне некалькіх моўных дыскурсаў: старонняга аўтарскага апісання падзей, сноў-трызненняў аднаго з герояў і імітаваных «магнітафонных запісаў прафесара М. М. Дзямешкі».

Гісторыя пра заняпад старой панскай сям'і напісана Ф. Сіўко ў рамантычным ключы – у ёй шмат містыкі, кахання, жарсці і зладзеяў, дакладней, фатальных жанчын-злыдняў. Менавіта яны, прыехаўшы аднекуль з Расіі, завезлі і выгадавалі дзіўны, нікому з мясцовых людзей не знаёмы куст, ягады з якога прымушаюць дурнець, знішчаючы ўсё навокал, у тым ліку і сабе падобных. Трэба прызнаць, што аўтар не вельмі пераканаўча апісвае прычыны паталагічнай нелюбаві жанчын – прадстаўніц чатырох пакаленняў – да вёскі Дубраўка, дзе знаходзіцца сям'я. Але, магчыма, ён і не вельмі рупіўся пра гэта, імкнучыся паказаць гісторыю заняпаду беларускіх селішчаў як фатальную, недарэчную, невытлумачальную з боку логікі. У якім ачмурэнні людзі руйнуюць прыгожае, здаровае, крэпкае? Чаму ў іх лёсах такое бязладдзе, чаму не атрымліваецца жыць у гармоніі з навакольнай прыродай? Адкуль у іх душах столькі нематываванага злосці? Не маючы адказаў на ўсе гэтыя пытанні, Сіўко персаніфікуе зло ў асобах Пелагеі, Славы, Наталлі – жанчын, узброеных магіяй, а саму пошасць – у дрэве з назвай «удог». Менавіта ўдог, што пачаў расці на беларускай зямлі паўсюдна, вынішчаючы ранейшыя знаёмыя расліны, стаў сімвалам чалавечага збачэння, вар'яцтва, кароткачасовага па часе, але страшнага па наступствах.

Відавочна, аднак, што Сіўко добра бачыць і іншыя, менш таямнічыя прычыны агульнага заняпаду – як матэрыяльнага, так і духоўнага. Сярод іх – *страта інстытута сям’і*, на якім трымалася беларуская вёска. Гэту тэму пісьменнік узнімае і ў аповесці «Шула-мегаполіс», дзе галоўны герой рушыць у вандроўку – не столькі па дарогах суседняй Латвіі, колькі па сцяжынах уласнай памяці. З дзіцячай гісторыі з амаль анекдатычным сюжэтам пра сапсаваны сродак кантрацэпцыі Сіўко «выцягвае» сумную аповесць пра знікненне, расцярушванне па свеце моцных беларускіх родаў. «Шула», пакладзеная ў назву твора, не толькі «ўсёй будыніны трымач», але найперш метафара сям’і. Прынамсі, заўвага бацькі галоўнага героя пра тое, што шулы і бэлькі сцяны павінны быць адной пароды, працитваецца менавіта так.

Гэтак жа (без маралізатарства, патаснасці, быццам наўзбоч сюжэта ці, выкарыстоўваючы вобраз самога аўтара, «маргінальна») гаворыць Франц Сіўко пра страту сямейнай повязі ў прыпавесці «Дзень бубна», творы настолькі незвычайным па сюжэце, па складанасці задумы, па ўзаемаадносінах аўтара з героямі, што нават цяжка ўявіць, што яго можна каротка пераказаць. Аповед вядзецца пра лёс дзяўчыны-цюхі з Азёрнай Цюханіі, якая робіць усё магчымае, каб зацяжарыць, і паралельна пра лёс самкі-вугра з той жа мясцовасці, якая імкнецца ў акіян... Дзяўчына мае стасункі, але не мае любімага, вугрыха мае любімага, але не імкнецца да фізіялагічнай блізкасці... Усё так змяшалася ў Азёрнай Цюханіі, што трэба быць вельмі пільным чытачом, каб не згубіць плынь сюжэта. Аднак, прынамсі, адна з ліній гэтай пералівістай аповесці пра жанчыну-рыбу не выклікае пытанняў: у Цюханіі пазнаюцца абрысы сённяшніх постсавецкіх краін, прапісаныя ў той жа іранічна-саркастычнай манеры, што і прыпавесці Васіля Быкава.

Аднак галоўнай гераіні Кіці няма асабліва справы да таго, што адбываецца ў яе краіне, хоць час ад часу яна і слухае навіны мясцовага радыё. Аўтар свядома зблытвае ролі, аддаючы рыбіне – вугрысе Стужцы – жаночыя якасці: высокія памкненні, спагаду, цікавасць да ўсяго, што адбываецца побач. Рыба разважае пра справядлівасць і несправядлівасць, закон і парадак, пра непазбежнасць расплаты за неабдуманая выкарыстанне прыроды... Затое жанчына жыве адным днём, імкнучыся ўзяць ад жыцця «ўсё і цяпер». Ахопленая толькі жывёльным інстынктам, яна ўвесь час трапляе ў нейкія авантуры, з лёгкасцю мяняючы сексуальных партнёраў. Прыпавесць поўніцца шматлікімі падрабязнымі апісаннямі сексуальных сцэн, аднак усе яны ўражваюць сваёй механічнай халоднасцю, якую падкрэслівае і сам аўтар. Пісьменнік адмыслова звяртае ўвагу на псіхалагічную «абыякавасць» сваёй гераіні да партнёраў. Затое самка вугра, якая ўвесь час становіцца сведкай любошчаў жанчыны, адчувае выразнае пачуццё трывогі. Ёсць ад чаго – чалавек і жывёла як быццам памянліся месцамі!

Наогул такая гіперпільная ўвага да палавога жыцця гераіні пакідае адчуванне знарчыстасці, падпарадкаванасці пэўнай аўтарскай задуме. Чым больш яркія, экзатычныя вобразы стварае аўтар, тым больш ад іх адчування нейкай абстрактнасці, халоднай разумовасці. Гэта незвычайная – шчыра кажучы, неверагодная для прыпавесці! – гіперсексуальнасць выглядае тыповай праявай постмадэрнанасці, калі штучнае ўзнаўленне цялесных вобразаў, больш выразных, канцэнтравана-гіпнатычных, чым сама па сабе рэальнасць цела, выклікае хутчэй ментальную рэакцыю, чым уласна сексуальную. Гіпербалізацыя сексуальнасці жанчыны-цюхі, шматлікасць і падрабязнасць інтымных сцэн выклікаюць асацыяцыю з вобразамі кінастужак, з іх халоднай сімуляванай жарсцю.

«Пануры, бы прыбіты наймаверным одумам малады цюх падышоў зусім блізка да яе, так, што яго ўзняты фалас упёрся ёй у живот, рэзкім – каб каліва табе пяшчоты! – рухам разняў ногі, паклаў далонь на лона. Яна адступіла крок назад, па целе яе пабегла хваля дрыжыкаў. Цюхмануршчык абшчаперыў яе абедзвюма рукамі за клубы, штомоцы прыхінуў да сябе. Цюха застагнала, бездапаможнаю капою павісла на дужых яго, са шнарамі ніжэй локця руках» [1, с. 180].

У гэтай сцэне звяртаюць на сябе ўвагу прыкметы мужчынскай сілы – яго дужыя рукі нават у шнарах, жанчына ж, адпаведна, вызначаецца гіпертрафаванай жаноцкай прывабнасцю. І гэты момант таксама ўскосна сведчыць пра падпарадкаванне інтэлектуальнага сексуальнаму. Як вядома, злучэнне «супермужнасці» з «супержаноцкасцю» існуе ў свядомасці, якая здатная сілай фантазіі вычлениць выключна плоць з усёй множнасці асобасных і духоўна-цялесных чалавечых якасцей. Множнасць і «прапісанасць» інтымных сцэн у прыпавесці «Дзень бубна» (дарэчы, тут

проста класічны набор штампаў: лазня, возера, завод па перапрацоўцы рыбы, стог сена) прымушаюць успомніць вядомы афарызм англійскага даследчыка Д. Бэйлі пра раманы Д. Г. Лоўрэнса: «Чым больш парыву і нястрыманасці, тым больш зразумелае іх разумовае паходжанне».

Гэтыя словы слухныя і ў адносінах да Франца Сіўко, і да многіх яго калег-пісьменнікаў, якія ў апошнія гады сталі звяртацца да сексуальнай тэматыкі так актыўна, быццам бы знарок спрабуюць некаму давесці, што беларуская літаратура адкрыта для ўсіх сусветных павеваў. Як сведчаць літаратуразнаўцы, сексуалізацыя мыслення – адна з прыкмет культуры постмадэрнавай эпохі. Сам пісьменнік мае іншае тлумачэнне такой цікавасці да гэтай сферы. У прыпавесці «Дзень бубна» секс становіцца метафарай унутранай свабоды. Вось як тлумачыць гэты момант пісьменнік праз сваю герайню-рыбу: «Любошчы тубыльцаў цюхаў, насельнікаў Азёрнай Цюханіі, займаюць яе найперш таму, што хоць і чыняцца з перасцярогаю быць заспетымі падчас іх ды асуджанымі – вось жа дурноцце! – да сябе падобнымі, усё ж, у адрозненне ад астатняга, што яны робяць, маюць у сабе драбок разняволенасці. Гэта адзіны, бадай, бок іхняга існавання, дзе кожны пачуваецца збольшага гаспадаром самога сябе, а не так, як зазвычай: быццам трапіў у мярэжу і ніяк не насмелішыся выскачыць з яе без старонняга загаду...» [1, с. 162].

Сапраўды, людзі ў прыпавесці выглядаюць носьбітамі нейкай адной функцыі. Нават гратэска на намалёванае грамадскае жыццё іх Цюханіі не выклікае ў яе насельнікаў ніякіх эмоцый. Яны прызвычаліся жыць па прынцыпе, выказаным вуснамі галоўнай герайні Кіці: «Адна рэч – слухаць ды рабіць, як кажуць, і іншая зусім – слухаць ды рабіць нібыта па-іхняму, а насамрэч – па-свойму...» [2, с. 185]. Усе мары жанчыны зводзяцца да прымітыўных памкненняў – знайсці мужчыну, які б змог забяспечыць ёй і яе будучым дзецям камфортнае існаванне. Аднак аўтар не асуджае сваю герайню, бо, як ужо адзначалася вышэй, па-першае, ён свядома раздзяляе біялагічнае і духоўнае на два «жаночыя» вобразы (жанчыны-цюхі і самкі вугра), па-другое, у тым свеце, дзе яна існуе, не так проста знайсці таго, на каго можна па-чалавечы абaperціся.

Больш за тое, аўтар відавочна любуецца сваімі герайнямі, іх жаночай сілай, гарманічным існаваннем з усімі прыроднымі стыхіямі. Нават жаданне пакінуць родныя мясціны, перарваўшы павязь часоў, знаходзіць у вуснах яго герайні-рыбы апраўданне: «Маркоціцца? Які ў гэтым сэнс? Жыццё не стаіць на месцы, дык што карысці чапляцца за імгненне? Якая б моцная павязь ні лучыла яе з гэтым возерам – яна сплыве. Здрада? Не. У адрозненне ад цюхаў, у якіх ад страху часам перахоплівае дыханне, яна свой страх пераадолела. Не яе віна, што найгоршы для яе племя і асабісты яе час сплаціць належнае прыродзе супалі. Яе нашчадкі, якім дасць яна жыццё ўзамен на сваё ўласнае і якіх шчодро надзеліць памяццю роду, прыплывуць сюды, каб ажывіць сабою небагатыя, праніцаныя страхам ды адвечнаю перасцярогаю берагі, хіба гэта не станецца найлепшым апраўданнем яе цяперашняга ўчынку?» [1, с. 237].

Такое ж замілаванне ўласнымі герайнямі-жанчынамі адчуваецца і ў іншых творах Франца Сіўко, больш таго, жаночыя вобразы яўна дамінуюць у яго творчасці. Цікава, што роля мужчыны тут зведзена да мінімуму. Асобныя творы пакідаюць уражанне, што мужчынская частка чалавецтва патрэбна хіба для таго, каб жаночая мела магчымасць прадоўжыць род.

Прычым гэта датычыцца як адмоўных (прыпавесць «Удог»), так і выключна станоўчых персанажаў, такіх як герайня апавядання «Кручонікі і сын мой», якой нават пры ўсіх яе дэбраздзействах фатальна не шанцуе з сям'ёй. Кожны раз, як у яе з'яўляецца шанец жыць у пары, у лёс умешваецца злы рок, наканаванасць. Нават тое, што яна мае магчымасць пытацца парады ў таямнічай чараўніцы – Містрыні Добрай Рады, мала чым спрыяе яе самотнаму жыццю «зязюлі», бо менавіта на яго яна і запраграмавана з дзяцінства.

Аднак напоўніцу тэорыя жыццёвага сцэнарыя асобы выяўляецца ў аповесці Ф. Сіўко «Тыдзень вялікай коткі», якая адкрывае кнігу «Выспы» (2011). Яе герайнь, маці і дачку па прозвішчы Гарнак, нават завуць падобна – Люба і Люся. І нават смерць яны прынялі ад рук аднаго і таго ж чалавека – былога лагернага наглядчыка Зелянухі, падонка, які, тым не менш, сышоў ад адказнасці за свае зладзействы і добра ўладкаваўся ў жыцці. Жыццё гэтых жанчын – жыццё ахвяр. Нягледзячы на ўсе іх спробы адпомсціць хаця б аднаму з тых, хто пусціў іх жыццё «кату пад хвост», ахвярны сцэнарый немагчыма змяніць, бо надта ўжо моцныя фатальныя сілы яго сфарміравалі: «Сям'ю Гарнакоў рэабілітавалі ў 56-м, вунь колькі часу сплыло. Тым больш, што

і пасадзілі бацькоў (яна сама ўжо ў лагеры нарадзілася) ні за што ні пра што – за царкоўны шлюб. Хтосьці з суседзяў з нейкай помсты, няйначай, паведаміў у органы, і закруцілася... У дзень вяселля забралі маладых, нават як след з крэўнымі не дазволілі развітацца. І сем гадоў з гакам – кату пад хвост. Гэта калі на тое, што давялося перажыць, не зважаць» [2, с. 35].

Паказваючы жыццё галоўнай гераіні Люсі Гарнак ад нараджэння да гвалтоўнай смерці, аўтар нібы адмыслова ілюструе высновы псіхолагаў пра тое, што лёс чалавека фарміруецца менавіта ў раннім дзяцінстве.

Цікава, што ўсе гераіні Сіўко робяць спробы выйсці па-за сцэнарый, які піша ім сям'я і сацыум, аднак у іх нічога не атрымалася. У гэтым ёсць пэўны схематызм, які, на наш погляд, мала стасуецца з тымі сацыяльнымі зменамі, якія зрабілі сучасную жанчыну актыўным удзельнікам усіх грамадскіх працэсаў. Аднак такія дагматычныя погляды пісьменніка, выяўленыя праз высокамастацкія тэксты, прымушаюць сучасных чытачоў (асабліва жаночага полу) больш уважліва і сур'ёзна ставіцца да першых гадоў маленства сваіх уласных дзяцей. Творы Франца Сіўко – добры напамін пра тое, што літаратура спрадвеку несла не толькі забаўляльную функцыю, але і выхаваўчую.

Літаратура

1. Сіўко, Ф. Дзень бубна / Ф. Сіўко. – Мінск, 2008.
2. Сіўко, Ф. Выспы / Ф. Сіўко. – Мінск, 2011.

G. M. KISLITSYNA

LIFE SCENARIO OF THE PERSON IN THE PROSE OF FRANTS SIVKO

Summary

Frants Sivko is one of the authors who till nowadays believes into pedagogical function of belletristic which is important not less than entertaining one in spite of the fact that last is in trend today. His texts inherit the traditions of magic realism. He considers in his works such concepts as True, Choice, Good and Evil. The special attention is given to the problem of Fate which appears in the well-known psychological concept as the life scenario of the person.

The article has been written on the base of materials of analysis such stories as «Udog», «Big Cat Week» and the novel «Day of the Tambourine».